

FALSAFA

ФУТУВВАТ ФАЛСАФИЙ ТАЪЛИМОТ СИФАТИДА

Каримов Сохибназар,

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти
профессори, фалсафа фанлари доктори

Аннотация: Мазкур мақола футувват (жавонмардлик)нинг асосий хусусиятлари фалсафий таълимот сифатида талқин қилинади ҳамда Шарқ фалсафий тафаккури тизимидаги ўрни ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар: футувват, таълимот, жувонмардлик, мардлик, уюшма, фидоийлик, ижтимоий оқим, саховат, олий ҳимматлилик, ҳалоллик, меҳнатсеварлик, тасаввуф ва футувват, инсонпарварлик, хотамтойлик.

Аннотация: В данной статье осмысливаются основные черты футуввата как философского учения и размышляется о его месте в системе восточной философской мысли.

Ключевые слова: футувват, учение, молодость, отвага, объединение, самопожертвование, социальный поток, щедрость, высокое усердие, честность, трудолюбие, суфизм и футувват, гуманизм, человеколюбие.

Annotation: This article comprehends the main features of Futuvvat as a philosophical doctrine and reflects on its place in the system of Eastern philosophical thought.

Keywords: futuvvat, teaching, youth, courage, unification, self-sacrifice, social flow, generosity, high diligence, honesty, diligence, Sufism and futuvvat, humanism, philanthropy

Кўп ҳолларда биз футувватни таълимот сифатида ўрганиш жараёнида тасаввуф билан футувватни бир-бирига қўшилиб кетиш ходисасига дуч келамиз. Футувват яъни жавонмардлик аҳли ўз ҳаётларини дўст - ёрлари, яқин кишиларнинг ҳожатини чиқариш, мухтожларга моддий ва маънавий ёрдам беришни ўзининг қалб амри деб билган. Улар орасида сипохийлар, ном чиқарган машҳур пахлавонлар ҳам бўлиб, улар шахсий ҳаётда ҳалол яшаш, зоҳиран ва ботинан пок бўлиш, номардларга яқинлашмасликка интиланлар. Улар тасаввуфни назарий таълимот, маслак сифатида қабул қилиб олдилар. Ўз навбатида кўпгина шайхлар футувват қоидаларини тариқатга сингдириб юбордилар. Шу тариқа, тасаввуф мусулмон Шарқ мамлакатлари ижтимоий ва маънавий ҳаётига чуқур кириб борди. Фан, маданият ва адабиёт ривожига катта ижобий таъсир кўрсатди.

Футувват намоёнларига хос бўлган асосий хислат улардаги маънавий ва руҳий исёнкор ошиқлик, жасорат, жисмоний етуклик ва инсонпарварлик мужассам бўлган.

Соҳибқирон Темур тасаввуф ва футувватни бир-бирларини тўлдирувчи сифатлар деб тушунади. Футувват-фақат яхшилик учун яшаш, эзгу хулқ-атворга эга бўлиш, умрини дўстлар ва халқ хизматида бағишлаб, бева-бечора ва мухтожлар ҳожатини чиқариш, юл-юрт, пиру устоз шарафини ҳимоя қилиш, ботинан ва зоҳиран пок билиш, фақат ҳалол ва пок одамлар сўҳбатини олишдир.

Бундай сифатларга эга бўлган кишилар ҳамфикр, ҳамжихат бўлиб, ўз эзгу-ниятларини амалга ошириш учун уюшган ҳолда ҳаракат қилар эдилар. Бундай уюшмаларни тарихда жувонмардлар, яъни мард йигитлар деб, атаганлар. Мовароуннаҳрда жувонмардлик ҳаракати X асрдан бошланган. XIII асрга келиб эса футувват ва тариқат бир-бирига қўшилиб кетган. Бу ҳолни биз Нажмиддин Кубро, Хожа Аҳрор Валий, Абдурахмон Жомий, Ҳазрат Навоий, Султон Ҳусайн Байқаро, Пахлавон Маҳмуд фаолиятларида кўрамыз.

Тасаввуф таълимоти ва унинг ёшлар тарбиясидаги ўрни исломий мутафаккирларнинг ёзишича футувват сўзи жавонмандлик, мардлик, биродарлик, олийжаноблик маъноларида ишлатилади. У ҳунармардларнинг ижтимоий-сиёсий, диний-ахлоқий ва мафкуравий оқими

бўлиб ўрта асрларда Мовароуннахр, Хуросон ва бошқа мамлакатларда кенг тарқалган. Бу оқимнинг илдишлари Моний ва Маздакнинг таълимотларига бориб тақалади. Зероки, футувват тарафдорлари ҳам худди юқоридаги таълимотларга ўхшаб озодлик ва тенглик ғояларини ўзларига шиор қилиб олганлар, ҳар қандай адолатсизлик, истибдод ва зўравонликка қарши олиб борганлар, меҳнат аҳлини биродарликка, аҳилликка, ўзаро ёрдам ва бир-бирини ҳурмат қилишга даъват этганлар. Шунинг учун футувват фалсафасидаги ғоялар ўрта асрларда, халқ кўзғолонлари учун ғоявий манба бўлиб хизмат қилиб келган. Булардан ташқари, футувват аъзолари чет эл босқинчиларига қарши курашда қаҳрамонлик, мардлик намуналарини кўрсатганлар. Илк ўрта асрларда Муқанна, Абу Муслим, Маҳмуд Таробий ҳамда сарбадорлар жавонмардликка хос тарзда муғулларга қарши кураш олиб борганлар.

Ўрта асрларда футувват махсус уюшмага, жамоага эга бўлди. Бу уюшмага косибу ҳунармадлар, паҳлавонлар, зиёлилар, кўча-куйда томоша кўрсатувчиларга ва бошқа тоифаларга мансуб кишилар аъзо бўлиб кирганлар. Бу жамоага кирганлар муайян хулқ-одоб қоидаларига риоя қилганлар. Буларга поклик, ҳалоллик, ўзаро ёрдам, биродарлик, мардлик, фидоийлик, маънавий баркамоллик, меҳнатсеварлик, уюшқоқлик ва бошқалардир.

Ўрта асрларда Мовароуннахр ва Хуросонда футувват оқимиға бағишланган кўплаб рисоалар пайдо бўлган. “Футувватномаи Носирий”, “Рисолаи футутия”, “Футувватномаи манзум” ва бошқа китоблар шулар жумласидандир. Лекин буларнинг орасида, бизнинг фикримизча, XV асрнинг машғур мутафаккири Хусайн Воиз Кошифийнинг (тахм. 1440-1505) “Футувватномаи султоний ёхуд жавонмандлик тариқати” рисоласи алоҳида аҳамиятга моликдир. Кошифий Хиротда яшаб ижод этган бўлиб, замонасининг йирик мударриси ва олими бўлиб танилади. У иншо, фалақийёт, ахлоқшунослик, фалсафа, илоҳийёт, адабийёт, педагогик соҳасида баракали ижод қилди. У “Ахлоқи Муҳсиний”, “Рисолаи Ҳотамия”, “Анварии Сухайлий”, “Махзунул иншо” ва бошқа кўплаб рисоаларнинг муаллифидир.

Олимнинг “Футувватномаи султоний ёхуд жавонмандлик тариқати” номли рисоласи шу билан эътиборлики, унда футувватни ижтимоий оқим сифатида эмас, балки тасаввуф таълимотининг бир бўлаги сифатида талқин қилинади. Бунинг сабаби шуки, футувват билан тасаввуф таълимоти ўртасида муштараклик ва ўхшашликлар кўп. Хусусан, ислом дини қонун-қоидаларига эътиқод қилиш, футувват аҳли ёки муриднинг пиру устозга эга бўлиши, инсоннинг покланиши, хулқ-одоб қоидалари, саховат, олийҳимматлик, фидоийлик, меҳр-шафқат, мардлик, ҳаллолик, меҳнатсеварлик каби ғояларга футувватда ҳам, тасаввуфда ҳам кенг ўрин берилади.

Бу ерда шуни айтиш лозимки, футувват ва тасаввуф таълимоти ўртасидаги ўхшашлик, муштараклик, уларнинг ўзига хос хусусиятлари, бир-биридан фарқли томонлари ҳанузгача яхши тадқиқ қилинмаган.

Аксарият олимлар кўпроқ футувват ва тасаввуфнинг ўхшаш томонларига, яъни ахлоқ ва хулқ-одоб қоидаларига тухталганлар. Хусусан, турк олими бу ҳақда шундай дейди: “Футувват қараши ижтимоий ҳаётда идеал деб ҳисобланганлиги учун Хуросон худудидаги суфийлар футувватдан таъсирланиб, унга аҳамиятни кучайтирганлар ва рухоний ҳаётда ҳам бу қараш идеал ҳолга айланган. Футувват гуруҳи аста-секин иқтисодий ва ижтимоий ҳаётга йўналган бир муассасага айланиб тасаввуф ва тариқатлар билан доимий алоқада бўлган ва шу заминда тасаввуфнинг теран идеалларини ижтимоий ва иқтисодий турмушда акс эттирувчи жонли, фаол таъсирли бир кучга айланди”.

Олим айтиши билан бир вақтда футувватнинг тузилиши жиҳатидан тариқатга ўхшаб кетишини, ундаги боқичлар, касбларнинг мавжудлиги футувватномаларнинг бирлиги тариқатга монад жиҳатлари тариқатга ўхшаб кетишини, ундаги босқичлар, касбларнинг мавжудлиги, футувватномаларнинг бирлиги тариқатга монанд жиҳатлари борлигидан далолат беришини қайд қилади.

Профессор Н.Комилов ўз тадқиқотида футувват билан тасаввуф ўртасида ўхшашлик, умумий жиҳатлар кўп эканлигини мавжуд тарихий манбаларни ўрганиш асосида исботлашга ҳаракат қилган: “... XIII асрга келиб футувват ва тариқат бир-бири билан қўшилиб кетган. Аслини олгандабу жараён ҳийла олдин, X-XI асрларда бошланган эди. Шу даврларда яшаган

Хуросон, Эрон ва Мовароуннахр шайхлари ўз муридларини мардлик ва фидоийлик, саховат ва каноат руҳида тарбиялаш, жавонмардликни тариқат шиориға айлантиришға интиланлар, “тасаввуф ва футувват бир-бирини тўлдирган ва бир-бириға мадад берган. Йирик шайхларнинг ўзлари қахрамонлик ва мардлик намуналари” ни кўрсатганлар. Ушбу масалада З.Вазировнинг фикрича, бизнинг назаримизда, диққатга сазовордир. Тадқиқотчининг ақидасига кўра, футувват ва тасаввуф ўртасида ўзаро таъсир, ўхшашлик ва муштарақликлар мавжудлиғига шубҳа йўқ. Лекин бу ўхшашликни улар асоссиз равишда тенглаштиришға, бир хил ғоявий оқимлар сифатида қарашға олиб келмаслиғи, уларға тарихийлик, мантиқийлик ва холислик нуқтаи-назардан ёндашиш зарур. Ҳолбуки, футувват ва тасаввуф таълимоти ўртасида ўхшашликлар мавжудлиғидан ташқари, улар ўртасида тафовутлар, ўзига хос хусусиятларни очиб бериш, аниқлаш муҳим аҳамиятға эга. Олимнинг айтишиға қараганда, футувват ҳам тариқат, лекин тасаввуф тариқатидан бирмунча фарқ қилади. Энг аввало, футувватда бу дунёда инсонға роҳат ва фароғатда яшаш ҳуқуқи берилган, унда таркидунёчилик ва гўшанишинликка ўрин йўқ. Иккинчидан, футувват тасаввуфдаги ваҳдати-вужуд, яъни Оллоҳ ва борлик бирлигини тан олмайди. Чунки футувват инсоннинг худода қоришиб кетишини инкор қилиб, унинг фақат худони идрок қилиш, билиш мумкинлигини эътироф этади. Бунда футувват аъзоси уч босқични босиб ўтади. а) у ўзининг шайхипири сиймосида Оллоҳни идрок қилиш йўлини ўрганади; б) шайх-пири фатвоси билан (илоҳий) илмларни (Қуръон, Таврот, Инжил)ни идрок қилиш йўлида ўтади; в) илоҳиёт ва пайғамбарлар тўғрисидаги билимни ўргангандан сўнг одам Оллоҳнинг мавжудлигини идрок қилиш босқичига ўтади. Бу кўпроқ “ваҳдати шухуд” таълимотига яқин келади. Юсуф Ҳамадоний ва Жалолиддин Румийлар футувват билан тасаввуфни бирлаштириш ва яқинлаштиришға ҳаракат қилдилар. Айниқса, Румийнинг ижоди, дунёқарашининг такомил топишида футувват муҳим ўринни эгаллайди.

Умуман олганда, бизнинг назаримизча, футувватнинг баъзи назарий ва амалий томонлари тасаввуфдан фарқ қилса ҳам, улар орасида ғоявий яқинлик ва ўхшашликлар кўп топилади. Бу айниқса, ахлоқ ва ҳуққ-одоб қоидаларига амал қилишда намоён бўлади. Футувватнинг ҳам, тасаввуфнинг ҳам асосий мақсади дарвешлар ва футувват аъзоларига ҳуққ-одоб қоидаларини сингдиришдир. Футувват фалсафа, Усмон Турарнинг назарича, “бошқаларнинг камчиликларига қарамасдан, инсофу диёнатға амал қилиш, бировға душманлик қилмаслик, фақирлардан нафратланмаслик, бойларға ялинмаслик, мол йиғмаслик, ниятни айтиб ҳимматни яшириш, жўмард бўлмоқ, раҳмдил бўлмоқ, ўзидан олдин бошқаларни ўйлаш, ёмонликка яхшилик билан жавоб қайтариш, ёлғондан сақланиш, ибодат, зикр-тақвоға риоя қилиш, тавба қилиш ваҳоказолар. Демак, футувват гўзал ахлоқ эгаси демақдир. Шундай экан, футувватни тасаввуфдан бўлак деб англаш имконсиз. Чунончи, мутасаввифларға кўра, футувват – пайғамбарлардан мерос қолган ахлоқ йўлидир”.

Дарвоқе, мафкура билан меҳнатни, руҳ дунёси билан амалий фаолиятни, Ҳақ ишки билан халқ ишини бирлаштириш жавонмардлик муассасаларининг энг улуг тарихий хизмати эди. Жавонмандлик зулм ва зўравонликка қарши адолат ва шижоатни, жаҳолат ва ғафлатға қарши ақл ва ҳақиқатни оёқлантира олганликлари боис халқ уларға ишонган ва суянган.

Мансур Ҳалложнинг “Китоб ут-тавосин”ида ғалати бир гап бор. У ёзади: “Иблис ва Фиръавн” ила футувват хусусида бахслашдим. Иблис шундай дейди: “Сажда этсайдим агар футувват мендан узоқлашарди”. Фиръавн айтди: “Мен ҳам Унинг расулиға инонсайдим футувват макомидан тушардим”. Мен дедим: “Сўзимдан ва даъвомдан қайтсам эдим, футувват водийсидан ташқари отилардим”.

Иблис, ўзидан бошқасини ғайр кўрмагунча “Ман ундан устунман” деди ва Фиръавн, қавми ичидаги Ҳақ ила ботилни ажратадиганни танимагунча, “Сизнинг учун мендан бошқа ҳеч қандай илоҳ йўқдир”,-деди. Мен дедимки, “Агар Уни танмасангиз, асарларини танинг. Ўша асар менман ва мен Ҳақ ила Ҳақ ўлароқ абадият давом этажакдир”.

Демак, ҳамма ҳам футувватни даъво айлаши, футувватдан сайраши мумкин. Бироқ, футувват биринчи навбатда нафсни енгиш ва моумонликдан тамоман йироқлашмоқ, Ҳақни инсондан, унинг яратикларидан ажратмасликдир. Ана шунда инсон “Футувват барча қилмоқдир, демак

йўқ”,-деган оламшумул бир ҳақиқатни кашф айлашдан ҳам, бор куч-қуввати ила унга амал қилишдан ҳам ўзини чеклай олмайди. Жавонмардлик ишқи ва тушунчаларининг Навоий шеъриятидан кенг ўрин ишғол этганлигига бир сабаб ҳам мана шунда бўлса керак”.

Футувватнинг биринчи шарти мискинлар дардига даво бўлиш. Бу ҳақда XV асрнинг мутафаккири Воиз Кошифий ўзининг “Футувватномаи султоний” асарида футувватнинг уч мартабаси бор, деб ёзади. Булар саховат, яъни бор нарсани ҳеч кимдан қизғанмаслик; сафо, яъни қалби кибру ҳаво, гина-қудрат, қасд-ғазабдан ҳоли ва пок тутиш; вафо, яъни ҳамма вақт халқ хизматида бўлиш.

Бу ҳақда Ҳазрат Навоий ҳам жуда ифодали қилиб,

Мурувват барча бермакдур, емак йўқ,

Футувват барча қилмоқдир, демак йўқ. - деб ёзади.

Н.Комилов таъкидлаганидек, шоир бошқа бир китъада олийжаноблик, жувонмардликни инсоннинг энг улуғ фазилати сифатида таъкидлаб, бундай одамда олти хислат:” ҳасад, пастлик, ёлғон, ҳожандманд, киши устидан қулиш, кўрқоқлик ва мараз бўлмаслик лозим”, дейди[1:99]. Демак, камолот-алдамчи хислар оламидан қутулиш, тубан хулқларни енгиб олдинга интилишдан иборатдир.

Файласуф Н.Комилов футувват руқнларини изоҳлаб қўйидагиларга бўлади:

- мухтож кишилар, мискин дарвешларга беғараз ва беминнат моддий ёрдам кўрсатиш;
- амалий иш, тадбир ва чора қўллаб, бошига мушкул тушган кишининг мушқулини осон қилиш, ҳожатини чиқариш;
- дардга чалинган кишиларни бепул даволаш, ҳар хил тиббий ёрдам кўрсатиш;
- кийин аҳволда қолган, йўлини йўқотганларга қўлдан келгунча тўғри маслаҳат бериш, йўл топишга қўмаклашиш;
- ота-онасиз гўдақлар, етимларни парвариш қилиш, тарбиялаш;
- мусофирлар, меҳмонлар ҳурматини жойига қўйиш, уларни ҳар жиҳатдан ҳурсанд қилиш;
- қалб қўри билан ёшларга илм бериш, одамларга ўз хунари илми ва касбини қизғанмасдан ўргатиш;
- кийин руҳий аҳволга тушганларни, бенаволарни меҳрибонлик, раҳм-шавқат билан парваришлаб ҳаётга қайтариш;
- силаи раҳмга амал қилиш, яъни қариндош-уруғ, ота-она ва фарзандлар аҳволидан хабар олиб туриш, уларни севиш ва мухтож бўлсалар ёрдамини аямаслик;
- тариқат биродарлари, пиру устоз ҳурматини жойига қўйиш, уларнинг орқасидан ёмон гап гапирмаслик, шаъну шарафи, номусини ҳимоя қилиш;
- ўз миллати, эл-улуси манфаати, шарафини ҳимоя қилиш, Ватани хавф остида қолганда, барча истеъдоди, молу-жонини сарфлаб бўлса-да, қаҳрамонлик кўрсатиш, Ватан учун жон фидо этиб, унинг мустақиллиги, озодлигини сақлашга эришиш,дин ва эътикод учун курашиш ҳам шунга киради.

Тасаввуф ўз ижтимоий-сиёсий қарашларини шариатдан олган бўлса, футувват тасаввуфда ўз маънавий-ахлоқий асосини топган эди. Шунинг учун ҳам Темурда мавжуд бўлган қудрат, фатҳ, этиш, жанговорлик каби шуурларининг ғоявий асосида футувватнинг ўзига хос таълимотлари ётади.

Темурга жуванмардлик ҳақидаги бу тушунча сеvimли пири Саъдий Шерозийдан мерос ўтган бўлса ажаб эмас. Шерозий ўз вақтида шундай ёзган эди:

Жувонмардлик карамдир одамийлик,

Дема одам агар бир сурати бор,

Хунар лозим, нақшин чизса бўлгай

Деворларга бўёқлар пушти зангор.

Ибн Арабшоҳ Темурдаги жавонмадликка бўлган муносабатни мардлик ва даъвогарлик билан боғлайди, бу сифатларни ниҳоятда қадрлаганлигини ёзади: “Темур кўрқмас, шожоатли, ботир кишиларни итоат қилдирувчан бўлиб, жасоратли (кишилар)ни, довюррак ва мардларни ётирар эди”.

ФОЙДАЛАНИЛГАН МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Фаридуддин Аттор. Тазкират ул-авлиё. 354-бет.
2. Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат, 326-бет.
3. Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат, 315-бет.
4. Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат, 350-бет.
5. Иброҳимов Н. Ибн Батута ва унинг Ўрта Осиёга сайёҳати. Т.: Шарқ баёзи 1993. Б.66..
6. Комилов Н. Тасаввуф. Т.: Ёзувчи 1996. Б.116.
7. Абдурахмон Жомий. “Нафахотул унс” 85-бет.
8. Абдурахмон Жомий. Нафоҳотул унс 87-бет.
9. Имомназаров М. Футувват аҳли миллий маънавиятимиз назариясига чизгилар. Т.: Шарқ 1998. Б. 142.
10. Кошифий Ахлоқи Мухсиний. 9-боб. Б.26.
11. Тримингэм Ж. Суфийские ордена в исламе. (Пер. с англ. А. Ставиской), Москва, 1989.
12. Юлдошхўжаев, Ҳ. Тариқатчиликнинг замонавий кўринишлари, Т.:2010.
13. Ҳусайн Воиз Кошифий. Футувватномаи султоний, Т.:2011.

ТЕРМИНЫ И ТЕРМИНОСИСТЕМЫ - КАК ОБЪЕКТ ЛИНГВИСТИКИ

Каримова Насиба Сафаровна,
магистрант кафедры Русской филологии
Термезского государственного университета
karimova.nasiba.safarovna87@gmail.com

Аннотация: Узкоспециальная лексика относится к одной из важных проблем общего языкознания. Все вопросы, связанные с определением и уточнением понятия специальная лексика, с раскрытием содержания этого понятия, его эволюции и средств его оформления в языке (в отдельных языках) как в общелингвистическом плане, так и применительно к отдельным наукам или отраслям знания, сближают языкознание с различными областями научного знания, а также с практикой, с историей материальной и духовной культуры человечества. Исследование специальной терминологии необходимо для создания общей теории терминологии. Важным является стремление ученых познать общие закономерности возникновения терминологии, а также взаимодействие терминов в познании закономерности и функционировании терминов в виде устойчивых словесных обозначений, представляющих собой единицы научного стиля языка и при этом в значительной своей части входящие в состав общеупотребительной лексики. В исследовании природы термина наблюдаются два подхода, две точки зрения: структурно-языковая и понятийная, семантическая, обусловленная развитием системы понятий той или иной науки, того или иного ремесла. В нашем исследовании мы рассмотрим структурно-языковую сторону ремесленной терминологии на материале разнотерминологических языков. Эти проблемы ещё не были в науке подробно освещены, тем более, в сопоставительном плане.

Ключевые слова: Терминология, структурно-семантический анализ, ремесло, гончарное производство, номены, предтермины, семантика, ляганы, ковроткачество.

Abstract: Highly specialized vocabulary belongs to one of the important problems of general linguistics. All issues related to the definition and clarification of the concept of special vocabulary, with the disclosure of the content of this concept, its evolution and the means of its design in language (in individual languages) both in general linguistic terms and in relation to individual sciences or branches of knowledge, bring linguistics closer to various fields of scientific knowledge, as well as to practice, with the history of the material and spiritual culture of mankind. The study of special terminology is necessary to create a general theory of terminology. It is important that scientists strive